

ЛЮДСЬКИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ СПОЖИВЧИХ РИНКІВ

Проаналізовано вплив людського капіталу на формування національних споживчих ринків та забезпечення його конкурентоспроможності на рівні світової економіки. Визначено сценарії підвищення конкурентоспроможності людського капіталу національної економіки. Охарактеризовано вплив надмірного державного регулювання та високої корупції на перспективи забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу.

The influence of human capital on the formation of national consumer markets and ensure its competitiveness at the global economy. These scenarios increase the competitiveness of human capital of the national economy. Characterizes the impact of excessive government regulation and corruption high on prospects for the competitiveness of human capital.

Ключові слова: людський капітал, конкурентоспроможність, національна економіка

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Соціально-економічний розвиток на сучасному етапі характеризується зростанням ролі і значення та перетворенням людського капіталу в домінуючу продуктивну силу. Водночас набуття економікою глобального статусу, пошук резервів підвищення конкуренції за фінансові ринки, сектори послуг та споживчі ринки перетворює людський капітал в ключовий елемент державної політики та інструмент набуття переваг на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку людського капіталу досліджені в працях таких зарубіжних вчених, як Г. Беккер, Т. Шульц, І. Фішер та ін. Значних результатів в дослідженні ролі та проблем формування людського капіталу досягнули вітчизняні вчені, серед яких, В. Антонюк, З. Варналій, О. Грішнова, В. Геєць, М. Долішній, Є. Лібанова, Л. Семів, Л. Шевчук та ін. Зарубіжні дослідники заклали базові основи та методологічні засади вивчення проблеми, а вітчизняні – розширили міжнародний досвід на рівні застосування, формування та відтворення людського капіталу в межах національної економіки.

Невирішені частини проблеми. Поряд з явним прогресом у дослідженні людського капіталу, питання його впливу на національні та світові споживчі ринки залишається актуальним і нерозв'язаним з огляду на неоднозначний характер та місце людини в системі розвитку продуктивних сил.

Постановка завдання. Визначити роль та місце людського чинника у формуванні глобальних та національних споживчих ринків.

Основний матеріал дослідження. Людський капітал на рівні держави чи національної економіки виступає ключовим чинником конкурентоспроможності в системі розподілу інвестиційних потоків світової економіки. На сучасному етапі економічного розвитку відстежується існування двох підсистем людського капіталу держави: знаннево-освітнього, тобто господарського потенціалу та споживчого, що відповідає обсягам споживання, тобто масштабам національної економіки.

Традиційно, перший трактується як людський капітал, що виступає основою, чинником чи ресурсом формування, відтворення та функціонування ринкових, регуляторних, галузевих інститутів, господарського механізму, чим є близьким до людського капіталу особи та бізнесових структур [1, с. 21].

Другий, виступає активом національної економіки, що визначає її масштаби, інвестиційну віддачу, спроможність держави забезпечити високий статус у світовій економіці та глобальній системі міждержавних економічних зв'язків, і ґрунтується на категорії споживання.

Інвестори за рівних інших умов визначають пріоритетними інвестиційні проекти, що приносять максимальні ефекти. Такими, за виключенням спекулятивних інвестицій, виступають національні ринки з найвищими масштабами споживання [2, с. 33].

Відстеження залежності між економічним розвитком ряду країн та людським потенціалом свідчить про існування між ними стійкої детермінанти, де зокрема високий рівень валового внутрішнього продукту відповідає високому показнику індексу людського розвитку. Перевірка на тісноту зв'язку між індексом розвитку людського потенціалу та обсягом ВВП на одну особу, 149 країн включених у звіт ООН в 2010 р., демонструє високий показник $R=0,711$, а тісноту зв'язку з ВВП за паритетом купівельної спроможності $R^2=0,817$, що об'єктивно виступає аргументом на користь висловленої гіпотези стосовно залежності конкурентоспроможності людського капіталу країни від масштабів економічного розвитку.

За змістовним наповненням показники масштабів економічного розвитку відображають обсяг споживання товарів, продуктів та послуг. В свою чергу, їх зв'язок з людським капіталом характеризується структурою споживання, впливом зростання індивідуальних витрат та витрат домогосподарств на масштаби економічного розвитку держави. Тобто, виявлений зв'язок між індексом розвитку людського потенціалу та ВВП цілком логічно пояснити на основі споживання в системі мультиплікативного відтворення економічних ефектів національної економіки. Зокрема, об'єктом формування ефектів від експлуатації людського капіталу національної економіки, та їх перетворення в конкурентоспроможність держави на

міжнародній арені виступає споживання, виражене через його вплив на мультиплікативні ефекти.

Слід зазначити, що традиційно економічна наука розглядає мультиплікатор в межах інвестиційних концепцій, де показником розширеного відтворення виступають інвестиції чи грошово-кредитні ресурси, які перетворюються в інструменти забезпечення економічної рівноваги, регулювання економічного зростання за рахунок притоку додаткових ресурсів в сектори економіки в межах перерозподілу структури споживання та нагромадження капіталу. Водночас, попри саме інвестиційну інтерпретацію, залежність економічного відтворення від обсягів споживання є незаперечною.

З точки зору людського капіталу, конкурентоспроможність країни визначається масштабами економіки, за яких потенційні інвестори максимізують інвестиційні ефекти. Природно, що країни з найбільшими ринками виступають пріоритетними цільовими сегментами інвестування, і перелік лідерів за обсягами залучених інвестицій фактично співпадає зі списком лідерів світової економіки [3]. Показовим є те, що розподіл країн за розмірами отриманих інвестицій є нерівномірний. Серед великого переліку чинників логічним є виділення домінуючого – ефективності економіки, що забезпечує лідируючі конкурентні позиції навіть за відсутності необхідних для суперництва ресурсів та відносно низького потенціалу екстенсивного демографічного відтворення.

Як показує практика та досвід, до чинників формування конкурентоспроможності країни відносяться:

- демографічний потенціал – чисельність населення, споживачів, зростання яких формує резерви збільшення виробництва, і як наслідок, національної економіки;
- доходи населення, збільшення яких поряд ефектами попереднього чинника, зміщує структуру споживання в сторону товарів тривалого використання, забезпечує формування високотехнологічних галузей орієнтованих на інноваційний розвиток, нагромадження ресурсів інвестування в освіту, охорону здоров'я, наукові дослідження тощо;
- структура економіки, в якій переважання галузей орієнтованих на товари кінцевого споживання та незначна частка мілітаризованих секторів забезпечує високий мультиплікативний ефект від приросту споживання;
- відсутність надмірної концентрації державного регулювання галузей та секторів економіки, дерегулювання системи управління макроекономічними процесами, усунення бар'єрів міжнародної торгівлі;
- низький рівень економічної та політичної корупції, що забезпечує уникнення вищості окремих осіб, національних, соціальних та політичних груп над іншим населенням.

В межах приведених чинників два перших визначають формування людського потенціалу держави, а три останні – його перетворення в людський капітал. Демографічний потенціал України відносить її до групи країн з високими перспективами розвитку в умовах економіки знань. Зокрема за чисельністю населення станом на 2009 р. Україна займає двадцять сьоме місце серед двісті тридцяти дев'яти країн та територій світу включених до звіту ООН та шосте серед країн Європи [4].

Як показує досвід Індії та Індонезії, динамічне зростання чисельності населення забезпечує входження до групи найбільш потужних країн, зокрема до Великої двадцятки (G-20) [5]. Аргументом саме на користь екстенсивного впливу демографічного чинника виступає факт, що ВВП на душу населення в цих країнах в 2009 р. нижчий від аналогічного показника України [6]. З цієї точки зору, динаміка приросту чисельності населення демонструє негативні тренди для України з скороченням з 52 млн чол. в 2001 р. до 45,7 млн чол. в 2009 р. З тридцяти найбільших за кількістю населення країн, схожа негативна ситуація спостерігається в Російській Федерації – 0,47 % зниження чисельності, в меншій мірі Японії – 0,16 %, Німеччині – 0,05 %, Італії – 0,03 %, значно гірша – в Південній Кореї – 1,47 %. Водночас значне зростання демографічного потенціалу спостерігається країнах Африки, зокрема ПАР – 12,03 %, Ефіопія – 8,92 %, Нігерії – 7,92 %, і Азії і Океанії, зокрема Туреччини – 6,83 %, Філіппін – 5,71 %, Пакистану – 5,06 %, Бангладеш – 1,63 % (рис. 1).

На відміну від демографічного чинника за рівнем доходів Україна значно поступається економічно-розвиненим країнам, що слід сприймати як джерело низької конкурентоспроможності людського капіталу на рівні економіки чи країни. З однієї сторони, можна привести приклади, коли низькі доходи населення КНР виступають запорукою низької вартості експортованих товарів та їх цінової конкурентоспроможності. Водночас низький рівень заробітної плати в недостатній мірі забезпечує відтворення людського потенціалу, і як наслідок конкурентоспроможність людського капіталу за таких умов значно нижча від потенційно можливого рівня. З іншої сторони, внутрішні споживчі ринки формуються з попиту населення, в першу чергу на основі його доходів. Тобто, за необхідності значного інтервалу часу на демографічне відтворення людського потенціалу, динамічне зростання доходів населення виступає домінуючим чинником зростання національної економіки, окремих її секторів та галузей, і як наслідок, ключовим джерелом забезпечення інвестиційної привабливості, яка і розглядається ознакою конкурентоспроможності.

Підтвердженням такого роду припущенню слугують дані статистики країн зі схожими до України економіками, зокрема Польщі, Чехії, Угорщини, Болгарії, Естонії, Литви, Латвії. Зокрема перевірка на тісноту зв'язку показала високе значення коефіцієнта кореляції між показником мінімальної місячної заробітної плати та валових інвестицій в економіку країни $r^2 = 0,8279$. Схожа залежність спостерігається і

для показника ВВП, з тісною зв'язку 0,8083 (на основі даних [4]). Логічним поясненням отриманій залежності слід вважати значення доходів населення для формування купівельної спроможності, і як результат, обсягів секторів національної економіки та її масштабів загалом.

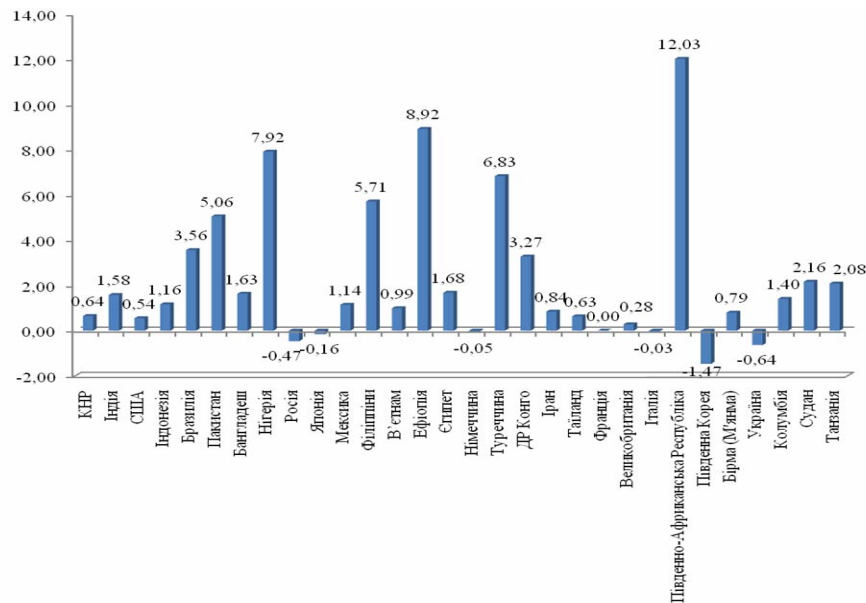

Рис. 1. Приріст чисельності населення групи найбільших країн, % (на основі [6])

Слідуючи приведеній логіці, нарощення конкурентоспроможності людського капіталу України вимагає збільшення рівнів доходу, що для переважної більшості тотожне зростанню заробітної плати. Разом з тим, як показує практика та дослідження міжнародних організацій, нарощення рівня доходу залишається достатньо складним, а для деяких країн нездійсненним завданням [7].

По суті, корінь проблеми криється у наслідках підняття заробітної плати зайнятого економічно-активного населення. За інших незмінних умов, зростання заробітної плати перетворюється на додаткові витрати суб'єктів господарювання, що виступає передумовою збільшення витрат і ціни продуктів, товарів та послуг, і одночасно зниженням їх конкурентоспроможності порівняно з нерезидентами. В таких умовах ймовірними сценаріями розвитку роботодавців виступає:

- перше – скорочення чисельності найнятого персоналу одночасно зі зниженням господарської активності;
- друге – підвищення продуктивності за рахунок модернізації технічних засобів, технологічних процесів та організації праці.

За першого сценарію, мають місце негативні наслідки у формі безробіття, зниження доходів населення, скорочення масштабів економіки, і ймовірність його реалізації з боку регулятора залишається незначною. Другий сценарій більш привабливий для нарощення конкурентоспроможності людського капіталу країни, оскільки, з однієї сторони модернізує економіку, а з іншої – збільшує її масштаби. За обох сценаріїв дії суб'єктів господарювання є вимушеними, і вибір серед приведених альтернатив відбувається в умовах існування критичних, системних обмежень, якими в даному випадку виступає здатність країни чи окремих секторів економіки наростити продуктивність за рахунок технічної та технологічної модернізації.

Порівнюючи показник продуктивності приведених попередньо країн Центральної, Східної та Південної Європи, а також України слід зазначити, що найбільший потенціал реалізації другого сценарію залишається у вітчизняній економіці. Зокрема ВВП на душу населення, як середній показник продуктивності, в Україні становить в 2009 р. 6 400 дол. США, що значно нижче показника інших країн, де наприклад, найбільш схожа за природним потенціалом Польща демонструє значення ВВП на одну особу 18 100 дол. США, тобто на 11 700 тис. дол. США, або в 2,83 рази вище [4, 7].

Початок нарощення доходів населення відповідно перетворюється в точку відліку модернізації економіки. З точки зору конкурентоспроможності, проведення модернізації можливе для суб'єктів господарювання та країн, що значно відстають в технічному та технологічному розвитку від передових світових економік. Неможливість вдосконалити наявні ресурси та в ході модернізації наростити техніко-технологічну базу, очевидно, призводить до розвитку за першим сценарієм, і є небажаною для розвинених країн та країн з перехідною економікою, що до них долучаються.

Реалізація другого сценарію гіпотетично приваблива країнам що розвиваються та перехідним економікам, що не досягли значного економічного прогресу. Поряд з конкурентними ефектами збільшення масштабів економіки, зростання продуктивності супроводжується підвищенням ефективності експлуатації людського капіталу. Причиною зростання ефективності є дотримання паритету між приростом продуктивності

праці та витратами на неї, де перший має випереджати приріст заробітної плати. Таким чином, модернізація економіки на додаток до вище наведених ефектів другого сценарію формування конкурентоспроможності людського капіталу країни, забезпечує зростання експлуатаційної ефективності.

Станом на 2009 р. показник ефективності експлуатації людського капіталу в Україні найнижчий, і становить 1,71 (рис. 2). Запропонований показник розраховано, як співвідношення ВВП на душу населення до заробітної плати, і демонструє скільки одиниць ВВП приносить кожна одиниця витрат на оплату праці носіїв людського капіталу.

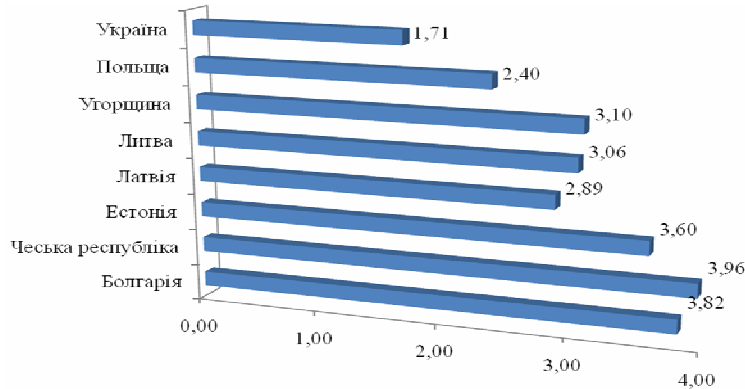

Рис. 2. Коефіцієнт ефективності експлуатації людського капіталу (розраховано автором на основі [4, 6])

Найнижчий рівень показника в Україні безумовно виступає аргументом на користь потенційної можливості нарощення продуктивності, а разом з нею – збільшення доходів населення. Водночас потенційні можливості такого способу нарощення конкурентоспроможності лежать за межами області управління людським капіталом і визначаються здатністю масово залучити інвестиції модернізації економіки. Приклади економічного зростання країн Центральної, Східної та Південної Європи підтверджують можливість досягнення наміченого ефекту в межах викладених пропозицій – значне нарощення доходів носіїв людського потенціалу, що виливається у зростання конкурентоспроможності людського капіталу національної економіки.

Питання потенційного вибору серед запропонованих сценаріїв також визначається сукупністю системних чинників, серед яких:

- наявність технічних та технологічних резервів росту продуктивності економіки;
- конкуренція та потенційна конкуренція між країнами, що включаються в модернізацію економіки;
- рівень доходів носіїв людського капіталу;
- кон'юнктура ринку праці.

Очевидно, що країни з найвищим рівнем продуктивності вичерпали резерви такого напрямку нарощення конкурентоспроможності людського капіталу національної економіки, і за незмінних інших умов, змушені частково поступитись в межах перерозподілу інвестиційних потоків, товарних ринків та ринків послуг. Обсяги поступок визначаються потенційною здатністю наростити конкурентоспроможність людського капіталу, а сам процес триває до моменту зрівняння в продуктивності економіки.

Слід зазначити, що існування чистої конкуренції між країнами зустрічається вкрай рідко, тому наслідки не обов'язково прямим чином відчуються через загострення економічної конкуренції. Як показує практика, конкуренція стає відчутною за окремими товарними групами чи в окремих секторах економіки. І формування переваг в системі координат "продуктивність – оплата праці" з перемінним успіхом може тривати від п'яти років до кількох десятиріч.

Інший чинник – рівень доходів носіїв людського капіталу, визначає резерви збільшення оплати праці. Високе значення показника оплати праці – ознака вичерпування резервів її підвищення. За низького значення, резерви становлять розмір, що відповідає зростанню до середнього рівня серед країн-конкурентів за рівної продуктивності. Зокрема для проаналізованої групи країн (рис. 2), підвищення оплати праці носіїв людського капіталу Чеської республіки, Естонії та Болгарії можливе без нарощення продуктивності. Розрахований коефіцієнт ефективності свідчить про недооцінку людського капіталу цих країн.

Поряд з приведеними вище чинниками, необхідно виділити також роль кон'юнктури ринку праці, що виступає критерієм вибору напрямів підвищення доходів носіїв людського капіталу, розподілу статусу об'єктів та суб'єктів регуляторної політики, місця та ролі в регуляторному процесі кон'юнктури ринку праці. Зокрема за домінування на ринку праці працедавців, що відповідає перевищенню попиту на робочі місця над їх пропозицією, суб'єкти господарювання досягають задач з мінімальними витратами на рекрутинг та в умовах наявних альтернатив спроможні залучити людський капітал з відносно низькою заробітною платою. За приведеної кон'юнктури зростання доходів населення досягається шляхом підвищення розміру мінімальної заробітної плати та прирівняних до неї інструментів в межах регуляторної політики держави на ринку праці.

Альтернативний варіант розвитку кон'юнктури ринку праці характеризується домінування носіїв

людського капіталу, за якого спостерігається перевищення кількості робочих місць над кількістю потенційних працівників. В умовах дефіциту людського капіталу суб'єкти господарювання змушені підвищити пропозиції з заробітної плати, і як наслідок, необхідне зростання відбувається без регуляторного втручання держави, на основі збалансування в межах дії ринкових механізмів.

Повертаючись до формування конкурентоспроможності людського капіталу, доводиться констатувати, що конвертаційні чинники, наприклад структура економіки визначають здатність збільшити її масштаби на основі ефекту мультиплікатора, де зокрема, наявність вертикально інтегрованої системи пов'язаних між собою секторів та галузей національної економіки відповідає максимальному значенню показника мультиплікатора. Водночас залежність від експортного постачання чи орієнтація на імпорт, знижують показник мультиплікації, скорочують потенційну кількість вторинних ефектів та ускладнюють процес регулювання. Таким чином, логічно реалізовувати напрями оптимізації конкурентних ефектів на основі стимулювання підприємництва орієнтованого на виробництво кінцевого продукту та обслуговування населення. Останнє традиційно ототожнюється з розвитком приватного підприємництва.

Разом з наведеними заходами, доцільним є відтворення замкнутого циклу технологічного процесу для секторів, ще не мають передумов розвитку без експортно-імпортних постачань. За ефективною реалізації такого роду заходів, генерування мультиплікативних ефектів відбувається з-за меж країни і передбачає зниження витрат внутрішніх ресурсів на підвищення конкурентоспроможності людського капіталу національної економіки.

Запорукою підвищення конкурентоспроможності, на основі економічних ефектів, що ґрунтуються на використанні мультиплікативного ефекту є також дерегулювання економіки та подолання проблем корупції. Перше має на меті усунення бар'єрів, що породжуються надмірним регулюванням економіки та зводять нанівець намагання задіяти мультиплікативний інструмент підвищити конкурентоспроможність людського капіталу та на його основі інвестиційну привабливість національної економіки. Фактично бар'єри надмірного регулювання не дають можливості капіталізувати людський потенціал. Їх усунення здійснюється з метою підвищення ефективності процесу перетворення людського потенціалу в людський капітал.

Проблема корупції небезпечна для конкурентоспроможності людського капіталу тим, що призводить до деградації державних інститутів, і як наслідок регуляторна політика не реалізується. Людський капітал не формується, а його існування допускається лише в межах копіювання структур інформаційної економіки та економіки знань з використанням продуктів та послуг вироблених в них. Здатність відтворювати такі товари та послуги в межах національної економіки відсутня.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. На сучасному етапі розвитку людського капіталу національної економіки чи держави чітко відстежується наявність кількох сценаріїв підвищення його конкурентоспроможності. Єдиною базою виділених сценаріїв виступає підвищення доходів населення – носіїв людського капіталу з подальшим узгодженням процесів системної трансформації в продуктивних силах національних економік з ефективністю застосовуваних технічних засобів та технологічних рішень суб'єктів господарювання.

Перспективи подальших досліджень слід намітити в руслі формалізації механізму управління конкурентоспроможністю людського капіталу, обґрунтування методичної та методологічної бази моніторингу його формування, відтворення та використання.

Література

1. Чорний А. В. Інтелект як соціально-економічна категорія і головний чинник сталого розвитку суспільства / А. В. Чорний // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8. – С. 18–22.
2. Брикова І. Концепція міжнародної конкурентоспроможності національного регіону та її практичний вимір / І. Брикова // Міжнародна економічна політика. – 2006. – № 4 – С. 29–53.
3. Unctad handbook of statistics 2011 [Електронний документ] // United Nations publication. – Режим доступу : http://www.unctad.org/en/docs/tdstat36_en.pdf
4. The World factbook [Електронний документ] // Central Intelligence Agency. – Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>
5. What is the G20? [Електронний документ] // G20. – Режим доступу : <http://www.g20.org/>
6. Indicators on income and economic activity [Електронний документ] // United Nations Statistics Division – Режим доступу : <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/socind/inc-eco.htm>
7. Global Wage Report 2010/11 Wage policies in times of crisis [Електронний документ] // International Labour Office. – Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_145265.pdf

Надійшла 13.12.2011; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.